

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

о. Юрій МИЦИК (Київ)

ОПИС УГОРЩИНИ В ХРОНІЦІ ОЛЕКСАНДРА ГВАНЬІНИ

Ім'я Олександра Гваньїні (1534–1614) не потребує особливих рекомендацій з огляду хоча б на те, що в попередньому випуску “Українського археографічного щорічника” нами було подано досить детальний біографічний нарис про цю непересічну постать в італо-польській історіографії XVI–XVII ст.¹ Нагадаємо, що О.Гваньїні є творцем фундаментальної хроніки, найповніше прижиттєве авторське видання якої з'явилося в польськомовному перекладі з латини 1611 р. Ця хроніка (“Kronika Sarmacji Europejskiej”) складається з дев'яти книг, чотири з яких нами вже видано², дві – подано до друку³, а підготовка решти завершується.

У даному разі мова піде про одну з найбільших за обсягом книг хроніки, а саме – дев'яту (десяту)⁴, де подані описи балканських країн, Близького та Середнього Сходу, Північної Африки, тобто переважно володінь Османської імперії. Більшу частину даної книги ми підготували у вигляді окремого видання, опис Греції має з'явитися в збірнику Інституту історії України НАН України, присвяченому історії цієї країни. А тут подаємо опис Угорщини і сподіваємося, що невдовзі читач буде мати всі частини даної книги.

При написанні своєї книги Гваньїні використав джерела, відомі йому з часу роботи над попередніми книгами, насамперед цілу низку польських хронік (Яна Длугоша, Мацея Меховського, Марціна Кромера та ін.), у котрих досить багато даних з історії середньовічної Угорщини, “Записки про

¹ *Мицик Ю.* Опис Естонії та Латвії в хроніці О.Гваньїні // Український археографічний щорічник – К., 2001. – Вип.5/6. – С.264–268.

² Нами вже були видані книги 3, 5, 6 і 8 хроніки Гваньїні, де йшлося відповідно про історію Русі-України; “Інфляндії”, тобто Латвії та Естонії; Німеччини й Скандинавії; Татарії. Див.: *Мицик Ю.* Опис України у хроніці Олександра Гваньїні // Всесвіт. – 2000. – №11–12. – С.116–158; *його ж.* Опис Естонії та Латвії... – С.264–305; *його ж.* Опис Німеччини і скандинавських країн у хроніці О.Гваньїні // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2000. – Літо-осінь. – С.181–210; *Гваньїні О.* “Хроніка про Татарську землю”. – Запоріжжя, 2000.

³ Маються на увазі книга 4 (опис Пруссії), яка подана до друку в журнал “Пам'ять століть”, а також книга 9–10, про яку сказано вище.

⁴ Книга починається як дев'ята, але при переході до угорської частини нумерацію змінено з IX на X.

Московію” австрійського дипломата Сигизмунда Герберштайна, з котрих йому придався опис Югри (Угри) – прабатьківщини угорців, яка розташована в Західному Сибіру. З власне угорських джерел була використана латиномовна Угорська хроніка XV ст., на котру, власне, й посилається Гваньїні на с.39. Посилається він також (на с.51) на “Меркурія Галло-Бельгійського” – фундаментальне видання, яке формувалося з тогочасних газет і “летючих листків” і давало достатньо повне уявлення про події в Європі XVI–XVII ст. Була використана також праця маловідомого теолога Конрада Склузенського (с.53). Гваньїні активно використовував власні враження, інформацію, яка надходила до Речі Посполитої щодо ходу австро-турецької війни 1593–1606 рр. Отже, в цілому ця частина компілятивна, є чимало анахронізмів, плутанини в іменах та датах, однак у ній є ряд важливих і оригінальних фактів з історії боротьби європейських країн проти агресії Османської імперії.

Набагато важливішим є історіографічне значення даної книги, яка мала надзвичайно велику популярність у наших предків. Легкість стилю, образність, чимало ілюстрацій, які, на жаль, не можемо тут подати з технічних причин, робили хроніку своєрідним підручником з історії, за яким училося покоління Богдана Хмельницького. Коротко викладалася всесвітня, насамперед європейська, історія, в якій гідне місце посідала й історія Угорщини. Гваньїні відзначає особливості походження угорців, намагається простежити давні етапи їхньої історії, називає першим угорським королем знаменитого завойовника Аттилу – вождя гуннів. Оскільки в часи Гваньїні вирішувалася доля європейської цивілізації в боротьбі проти Османської агресії, а Угорщина відігравала в цій боротьбі дуже важливу роль, симпатії автора хроніки, який був, до того ж, ревним католиком, цілком на боці угорців. А ще він постійно підкреслював династійний зв'язок між своєю другою батьківщиною – Польщею та Угорщиною. Тому не слід дивуватися, коли Гваньїні трохи не половину свого викладу присвячує боротьбі Угорщини проти Османської імперії, особливо в роки австро-турецької війни кінця 1593–1606 рр. При цьому він не забуває згадати і про діяння запорозьких козаків, які відзначилися в ході цієї боротьби й були союзниками угорців і всіх християнських народів, які протидіяли інвазії з мусульманського Сходу.

Після тексту перекладу нами подано стислий коментар. Сподіваємося, що хроніка Гваньїні – важливе історичне джерело та пам'ятка європейської історіографії XVI–XVII ст. – стане відтак доступнішою українському читачеві. Водночас це буде сприяти майбутньому повному виданню хроніки Гваньїні окремою книгою з доповненим та розширеним коментарем.

ДОКУМЕНТ

Книга X, частина I,

с.33

в котрій описуються оці наші кордони, що оточують європейську Сарматію. А насамперед ПРО УГОРСЬКЕ КОРОЛІВСТВО

На початку людського віку Богом були покарані люди за провини і впало на них нещастя потопу. Ці справи відомі тим, хто своїм розумом доходить до них або довідується про змінність минулих часів. Отже, угорці виводять початок своїх предків від Паннонії¹. Вона ж названа так від Паннона, який був з роду Сима, сина Ноя, потомства Мезета, а з синів Аранії. Паннон від своїх предків, які були послані Ноем в усі частини світу, панував зі своїми нащадками в цьому краю над Дунаєм. Від його імені названо цю країну по-грецьки спочатку Пеонією, а потім латинники назвали її Паннонією. Це було від потопу світу 155 року. Потім у 1769 році від потопу Дарій, син Гідаспа², заздрячи свободі паннонців, послав на них Мегатиза³, свого гетьмана, який їх приневолив служити. Однак вони невдовзі від того звільнилися.

У 1932 році від потопу Амінтас, македонський король⁴, зібрав на паннонців військо, але був розбитий і сам мусив сплачувати їм данину, а в заклад дав сина Филипа. За цю битву хотів помститися Педикас⁵, але був переможений і потрапив до них у в'язницю.

У 1946 році від потопу Барділус, князь з Паннонії, в своїй гордині вирушив з військом до Македонії, де й був розбитий македонцями.

Потім, у часи панування Александра Великого⁶, Лагарус з Паннонії, щоб прислужитися Александрові Великому, послав йому на допомогу людей проти Дарія, сина Арсамоного⁷. Там він дістав вольності від Александра. Коли ж Силла римський⁸ хотів його підкорити, то був переможений. Паннонія отримала свободу.

Згодом Август Октавіан⁹, будучи володарем усього світу, прийшов і оволодів Паннонією. Відтоді ця країна була під римською владою аж до Константина Великого¹⁰.

Року від Різдва Христа Господа 336 вандалі, скориставшись незгодою, котра виникала між римськими панами, заселили Паннонію з дозволу імператора Августа¹¹, вигнавши спочатку угорців, і володіли нею 40 років. Готи за часів імператора Феодосія¹² вигнали й самих вандалів, які пішли звідти до Іспанії. Самі ж готи заселили Паннонію року від Різдва Господа Христа 383, уклавши перемир'я з імператором Граціаном¹³.

Цей народ ми коротко опишемо так, як знаходимо в угорській хроніці. Готи прийшли з великою силою з морського острова Скандинавії, що лежить від Північного моря до полів між ріками Дніпром і Волгою. З цих полів вони вигнали русаків, або половців¹⁴, на цей бік (Дніпра) до Вісли й оселилися самі в цих полях, що простяглися

приблизно на 200 миль. Там готський князь Іданфирс (Idantyrus) побачив серед свого війська під наметами багато гарних жінок, які непорядно поводитися, і вигнав їх за Волгу. Вони ж, мандруючи по пустинях Югорських, // сходилися з лісовими богами, як от з Фавном і з Сатиром¹⁵, – і там швидко наплодилося багато людей. Жінки, пам'ятаючи, що їх вигнано з наметів через розпусту (?), кожній дитині, котра в них народилася, розмалювали обличчя надвое, аби дитина здавалася брідкою та страшною, – і так учинили всі. Цього брідкого й страшного люду чимало наплодилося на тому боці Волги. Тоді готи, проживши там немало часу, повернулися до Паннонії, котру захопили і жили там, як удома. Якось трапилося одному з югрів загнатися за білим оленем на цей бік Волги – аж у ті поля, де були готи, і йому сподобалося це місце. Повернувшись до своїх, він розповів їм про розкішні поля, – вони великою масою рушили зі своїх місць і заселили ті поля. Поживши там трохи, відчували брак харчів, тому послали послів шукати ліпшої землі заради провіанту і знайшли Паннонію, яка була багатшою за інші країни. До неї готи перебралися повністю. Готи, які жили тоді в Паннонії, побачили страшних, жорстоких і великих людей, які мали життя за ніщо, втекли від них з Угорщини до Італії. Ті ж заселили Паннонію зі своїм князем Ревою за часів імператора Граціана, а потім назвалися гуннами від ріки Гунни. Коли вони були вже в Угорщині, проти них виступили римляни з військами, але нічого не досягли, бо їх гунни завжди громили разом з їхніми гетьманами Макрином з Іллірії та Тетриком з Німеччини, і жоден не міг їм протистояти. Після смерті Реви вони обрали собі королем великого тирана Аттилу¹⁶, котрий почав панувати в 428 році від Різдва Христа Господа. //

Аттила – перший угорський король. Татари звали його Етело. Він був муж міцний, хитрого розуму, сміливого серця, щасливий і так писався: “Аттила, син Бендекуків, онук великого Немрота, вихованець в Енгальдзі, з милості Божої король угорський, готський, датський, бич Божий, острах світу”. До нього приєдналися поселенці з інших прикордонних земель, як-от: маркомани, де нині Морава, рати, де нині Сілезія, гепіди, де нині Литва, свеви, шваби, герули – з північних країн люди. З цими людьми він напав на Німеччину, спустошив чимало міст і сіл. Проти Аттили виступив Сигизмунд, князь з Констанції, з великим військом, але був дощенту розбитий. Аттила тоді зруйнував такі міста, як Аргентина і Люгдун.

Оточили (гунни) Аврелія в Галлії, де біскупом був св. Аніанус; цей єпископ, бачачи великі знущання гуннів над християнами, вийшов на мур і плюнув на ворогів. Тут же ринула безнастанна злива так, що гунни мусили відступити. А коли Аттила підступив до Риму, то здобув це місто й жорстоко розправився з міщанами. Там був святий Ніказій, котрий, ставши в костельних дверях зі своєю сестрою, сказав Аттилі: “Аттило! Чому ти переслідуюєш з великою

жорстокістю Божий люд, а прозиваєшся бичем Божим? Чому не караєш злих та зухвалих, а караєш покірних, які падають до ніг і віддають тобі свої статки й життя? Чому ти їх не відпускаєш, хоч сам Господь Бог подає свою милість покірним? Пам'ятай, Аттило, що ти людина! Зрозумій, що ти чиниш не по-людськи, вбиваєш людей, як жорстокий змії! Пам'ятай, що ти помреш! Як же ти, забруднивши руки невинною кров'ю, підеш до престолу Господа? Пам'ятай теж, що ти не уникнеш Божої помсти за невинну кров!" Коли він це говорив, то один лотр розтяв його шаблею на порозі. І хоч голову було відрубано, але вона й далі говорила Божі слова. Коли ж хотіли взяти його сестру Евтропію, бо вона була незвичайної вроди, то та так кинулася на насильника й так вразила його пальцями в очі, що осліпила, кажучи: "Не дай Боже дивитися на ката, який пролив невинну кров мого найулюбленішого брата!" Тут її забив другий, побачивши, як вона осліпила насильника. Римляни, дізнавшись про жорстокість Аттили, зібрались іти на нього війною і, попросивши собі допомогу в готського короля Теодорика¹⁷, // згуртували велике с.36 військо проти Аттили. Над цим військом, особливо італійським, поставили гетьманом Еккуса (Ekkusa) – мужа в справах лицарських обізнаного й досвідченого, і той разом з готським королем Теодориком виступив проти Аттили. Аттила, почувши про те, що готи об'єдналися з італійцями, порадився з віщунами щодо результату майбутньої війни: як вона буде точитися і чим закінчиться, на їхню думку? Вони сказали, що в цій битві Аттила буде переможеним, але його найбільший ворог загине. Аттила ж, не дбаючи про виграш, зрадів з того, що загине його ворог, думаючи, що смерть вразить Ектіуса (Ektius). По тому він вдався до хитрощів, наказавши сурмити надвечір сигнал до атаки. Тоді загинуло з обох боків чимало людей, було забито й королів: Теодорика Готського і Меровея Французького. Отож Мундус¹⁸, коли побачив свого забитого батька Теодорика, плакав за ним до непритомності і хотів гнати Аттилу аж до Угорщини; але його вгамував Еккіус (Ekkius), сказавши, що коли б Аттила загинув, то тоді б вони мали досить труднощів з готами, які вже захопили немало італійських країн. Отже, він порадив Мундусові, щоб той якнайшвидше їхав до батьківського престолу, аби простолюди не вчинив якихось заколотів. Але погана була порада Еккіуса, бо слід було доконати Аттилу. Що ж до Аттили, то він, почувши, що його мали гнати аж до наметів, сказав своїм вірним, що коли б справа до цього дійшла, вони повинні були б його самого спочатку вбити, а потім спалити, щоб він не дістався живцем у ворожі руки. Але оскільки так не сталося, то Аттила знову зібрав сили й спустошив італійські країни. Навіть венеціанці втекли від нього на море, хоч раніше жили на землі. Відтоді вони почали будуватися на морі. Потім, сплюндровавши Ломбардію, Аттила хотів іти на Рим, але папа Лев¹⁹, перестрівши його на шляху, докладно розповів йому про

загибель християнських людей і переконав його повернутися. Але коли не захотів вовк, то пес узяв. Вандали, котрі були вже в Африці, тобто в тих краях, що лежать на півдні, прийшовши до Риму, щент його знищили, спалили, повбивали людей, захопили все, що там знайшли. Аттила, сплюндрувавши інші міста в Галлії, в Німеччині, в Італії, прийшов до Аквілеї і стояв біля неї три роки. Вже й хотів відступити, але побачив, що лелеки вилітають з гнізд разом зі своїми дітьми, і зрозумів, що це не випадково: мабуть, там має бути сильний голод. Через цю прикмету він не відступив від Аквілеї і взяв її, захопив там чимало скарбів та інших речей. На п'ятий рік Аттила повернувся до Угорщини, спустошивши найбільші італійські міста: Аквілею, Падую, Верону, Вінценцію, Бриксію, Кремону, Бергамо, Мантую, Феррару, Емілію, Равенну, Мілан, Тіціну, Папію та багато інших, а в Німеччині й у Галлії – ще більше. Коли гунни були біля Кельна, вони вбили там святу Урсулу з 11000 дівиць та папою Кириакон²⁰, котрі були з Британії, а їздили до Риму по святий хрест від папи Кириака, [родича] (?) святої Урсули. Потім вони їхали до Кельна, щоб провідати могили трьох королів з папою і там були забиті воїнами Аттіли. Потім Аттила побачив якогось мужа з вогняним мечем, який погрожував убити його. Він повернувся до Угорщини і вбив там свого брата, котрого звали Буда, за те, що той засноване ним же місто Сикамбрію, котре й нині стоїть, наказав назвати Будую (Budzyń). Не дивно, що так багато крові було пролито за Буду, бо в цьому місті від початку пролилася братерська кров. Згодом Аттила, завоювавши Далмацію, Іллірію, Македонію, Мізію, Боснію, Хорватію, Швабію та інші землі, взяв собі дружину, хоч уже мав багато інших. Це була дочка короля бактріанського з Азії. Якось він пив вино, лежачи вночі біля дружини. Тоді ринула йому кров з носа й задушила його, і так він загинув, пішовши з цього світу в 120 років. Він королював в Угорщині 44 роки, мав двох онуків від уже померлих синів: один – Хаба, другий – Олодаріус, котрі воювали між собою за королівство і так взаємно знеслилися, що втратили і життя, і державу. Врешті Угорська Корона знову дісталася готам, або остроготам, котрі, вигнавши гунів, панували в ній 69 років.

У 526 році після Різдва Сина Божого Лангобардус Андоїнус, вигнавши остроготів, панував в Угорщині 17 років. Альбоїн, його нащадок, – 25 років, аж поки його потім виманив Нарзес²¹ до Італії воювати проти готів. Він по-приятельськи залишив угорську с. 37 землю // старим гуннам, тобто Аваріушу та його нащадкам, а сам пізніше поселився в Італії, в Лангобардії, котра так була названа від їх (лангобардів) пришестя і в котрій розташовані Мілан, Плаценія, Бриксія, Верона та багато інших міст.

Раканус (Rakanus), угорський король, який правив після Аваріуша, укріпившись в Угорщині, рушив до Італії і взяв багато венеціанських і ломбардійських міст, вбивши їхнього короля Гізульфуса. Він

оточив його (Гізульфуса) місто Фотилівіум, а в цьому оточенні залишилося багато лицарських людей, котрі мали достатньо луків, бронзи²², зброї та інших речей. Там була також і королева Ромільда з малими дітьми і своєю дівчиною (служницею?). Коли вона побачила Ракана (Rakan), мужа гарного, гладкого і суворого, який на коні об'їжджав свої війська, вишиковуючи їх до штурму, то послала до нього своїх людей з пропозицією взяти її за дружину. За це вона обіцяла йому передати місто до часу повноліття синів. Він відповів, що з радістю це вчинить. Ромільда повірила і, не відаючи про угорську хитрість, приїхала до нього. Будучи запевнена його грамотою і присягою, віддала в його розпорядження місто й дітей. Він, взявши місто, зруйнував його, забрав скарби, королеву Ромільду посадив на палю, а її дівчину хотів на свавілля віддати. Але раніше мати дівчини, побоюючися, щоб Ракан не взяв її за дружину замість королеви, роздерла двоє курчат, поклала їй під груди і прив'язала. Коли мертві курчата розігрілися, то дуже засмерділи. Ракан, почувши від дівчини сморід, погидував нею і всі нею погидували. Тому він наказав її випустити, щоб ішла спокійно до своїх. Вона була врятована від сорому. Так Грізульфус (Gryzulfus) скінчив своє життя, а його дружина могла б порятуватися, якби не та тілесна сверблячка.

Року 604 Маврикій, константинопольський імператор²³, за дивовижних обставин, захопив у Ракануса угорську землю, яка давно хилилася то в один бік, то в інший: була вона під грецьким пануванням 140 років.

Року 744 гунни зі своїм князем Альмусом утретє прийшли до своєї батьківщини, до Угорщини, з якої їх вигнали остроготи, котрі також 4000 років (тому прийшли) до Евксинського моря, на Біле озеро. Вони прийшли з багатьма людьми обох статей, – у їхньому війську їх було 700000 душ. А тоді з волі імператора в Угорщині панував словак Святоплек²⁴. Татари або гунни, ставши в Семигородській землі, поділилися на 7 частин і в кожній з них мали свого князя. Кожен заснував свій замок – і з того часу Паннонію було названо Семигородською землею. А це було за часів імператора Константина V²⁵ 744 року від Різдва Христа Господа. Там гунни застали багато німців, але словаків ще більше, були й свої секлери²⁶, котрі залишалися там протягом 400 років і ледь різнилися від них мовою; ці до них зразу приєдналися. Послали до Святоплека, щоб дав їм не всю землю, а тільки трохи, аби вони могли випасати там коней. Той наказав у вузол набрати землі, нарвати трави, а також начерпати води з Дунаю і послав їм. Ті прийняли й послали йому за це доброго коня, позолочене сідло з попоною, дякуючи за те, що послав їм знаки своєї землі замість печатки. Вдруге послали до нього, щоб він їм відпустив землю, яку продав і роздарував, бо вона їм дуже подобається, а на неї вони здавна мають право по своїх дідах. Святоплек, довідавшись, що гунни готуються до битви, зібрав проти

них військо, але був переможений і вбитий. З того часу гунни втретє захопили Угорську землю, вигнавши наш рід слов'янської мови. І перебували там у мирі аж до часів Карла Великого²⁷.

Року 805 Карл Великий, син французького короля Піпіна²⁸, римський імператор, переміг угорців з великими труднощами, і ця його тяжка праця тривала протягом цілих 10 років – аж поки він їх переміг, а панував над ними 85 років.

У 900 році внук Альмуса, угорський князь Токсіс²⁹, визволившись від римської влади, завдав Італії великої шкоди. Він захопив там 10 шпегів³⁰ срібла і рушив до Угорщини, де застав Гейзу³¹, першого християнина, батька святого Щепана³².

Гейза, син Токсіс, батько святого Щепана, буди угорським князем, відкинув язичницьку жорстокість і звичаї, віддався повністю с.38 милосердю і всі свої прагнення // звернув до християн, котрих було тоді вже багато в різних краях. Він закликав до себе духовних осіб, прохаючи, щоб вони навчили його християнської віри, яка тоді ще була новиною. А коли він уже був натхнений з Божої ласки Святим Духом, то підніс хрест святої християнської віри і старався, як міг, щоб свій темний і жорстокий народ навернути до неї; він збудував костели, щоб ці люди охрестились. Але їхні серця скам'яніли в татарській злості. Одного разу, коли він думав про це, сказав йому ангел: “Даремно ти прагнеш скінчити розпочате – адже ти з язичницькою жорстокістю замавав руки християнською кров'ю. Але ти скоро будеш мати свого нащадка, котрий зі своїм гостем здійснить цю справу”.

Гейза, прийшовши до тям, здивувався цій новині й розповів про своє видіння, чим усі були втішені. А Господь Бог повелів святому Войтеху, який був біскупом у Чехії, щоб він поспішив до Угорщини, і той так вчинив. Невдовзі після цього народився в Гейзи син, а у зв'язку з явленням св. Войтеха його назвали Щепаном. Святий Войтех з волі Божої прийшов до Угорщини й охрестив Щепана з опатом Теодатом, котрий [Теодат], заснувавши монастир, дав йому слов'янське ім'я Тата, бо так словаки звали св. Войтеха, мов батька. Гейза завжди дякував Богові за ці не заслужені ним дари і, вчинивши багато милосердних справ костелам і убогим людям, скликав на старості літ до себе панів, сина, дружину та інших найзначніших осіб, закликав їх до того, щоб Господа Бога в кожній справі завжди мали перед собою, не захоплювалися кровопролиттям, як звикли, полюдськи поводитися з сусідами. Він просив також, щоб після його смерті своїм повелителем вони обрали його сина. Після цього він під великий плач простих людей віддав душу Господу Богу в 997 році.

Після батькової смерті князем став Стефан, син Гейзи. Заради честі всі старалися, щоб його було короновано на королівство. До папи Бенедикта³³ послали Астрикаса (Astrykasa) з проханням корони та помазання на королівський престол для нового короля-христи-

янина. А перед тим за три дні до папи прибув також посол від польського князя Мешка³⁴ з проханням такої самої корони, і папа вже приготував досить коштовну корону саме для Мешка. Але уві сні папі являлося видіння, що треба послати наготовлену до Польщі корону до Угорщини королеві Стефанові, – він так і вчинив. Тому цю корону угорці звать святою. Коли Аристикус (Arystikus) приїхав з цією короною до Угорщини й розповів усе, що діялося, то всі цьому дивувалися й хвалили Господа Бога. Цей самий посол приніс королеві від папи також частину святого хреста.

Купан, рідний брат св. Щепана, хотів його вбити, але король, якому явився св. Марцин, що був дідичем цього краю, довідавшись про це, послав проти нього свого гетьмана з військом. Купана було схоплено й роздерто на чотири частини кіньми. Семигородського князя Гуїлу було скинуто з престолу й замість нього посаджено іншого. Встановивши мир у королівстві, він заснував костел у Белграді, де було короновано королів. Також у Буді звели костел св. Петра і Павла. Потім Щепан (Sczerpan), відчуваючи наближення своєї смерті, закликав до себе радних і родовитих панів, зробив заповіт і помер.

Після Стефана (Stephanie) панував Петро³⁵. Але оскільки він був жорстокий до угорського народу й більше німцям, ніж угорцям, сприяв, його вигнали геть, а на його місце обрали Альбу³⁶, який був ще жорстокіший. Цей став підступно вбивати угорських панів. Тоді пани поскаржилися на нього імператорові Генриху³⁷, а потім самі його вбили // і послали на Русь по втікачів-племінників славної пам'яті св. Стефана – по Андрія і Лавента. Коли ті приїхали, то були вдячно прийняті усім народом. Угорський простолоуд водночас просив їх, щоб дотримувалися своєї старої татарської віри, бо у християнській нічого доброго не здобудуть, а тоді їх визнають своїми повелителями. Лавент якось згодився, але Андрій відмовився. Згодом вони раптово понищили костели, повбивали біскупів, між котрими й Герарда, святого мужа, й повкидали в Дунай; повбивали багатьох священників та інших християнських людей. І стали їсти конину, дотримуючись усіх татарських традицій і звичаїв.

Невдовзі помер Лавент, і після нього став панувати його брат Андрій³⁸, обраний тими християнами, котрих ще там немало залишилося. Він зібрав у Белграді загальний сейм, на якому було вирішено: хто дотримуватиметься старої татарської віри, того треба стратити. А отих грабіжників костелів і душоубців він покарав. Він також запросив до себе з Польщі Белу³⁹ з дружиною і двома дітьми, Владиславом і Гейзою. Андрій же мав сина Соломона⁴⁰. Коли Бела приїхав, то Андрій дав йому третину угорської землі, а сам володів іншими двома третинами. Вони діяли в злагоді й утвердили послільство в добрій вірі. Але згодом Андрій загинув у війні з Белою.

Року Божого 1056 Бела, зять польського короля, був коронований у Белграді на королівство. Навівши тут лад, він насамперед

звелів карбувати срібну монету, завів (купецькі) склади, ярмарки та інші торги. Він також амністував тих, котрі були проти нього, і приборкав язичницьких заколотників, противників християн. Побувши на королівстві три роки, він помер у 1059 році.

Соломон, почувши про смерть Бели, став воювати за престол з братом Гейзою, але зазнав поразки й мусив тікати до замків Мозга й Пожонь.

Гейза⁴¹, перемігши брата, був коронований усім народом, але на третій рік після коронації помер.

Владислав Перший⁴², онук польського короля, брат Гейзи, зійшов на угорський престол. Цей багато чого додав і виправив на краще в Угорській Речі Посполитій, приєднав до королівства Далмацію – слов'янську землю на південних кордонах Угорщини між Сербією, Грецією та Адріатичним морем, де Венеція. Він часто воював з кумами, тобто руссю, і завжди перемагав. Якось він сам переслідував одного недруга. А той утік конем разом з гарною дівчиною, яка була дочкою поважного пана. Коли король доганяв їх, той уже не міг далі втікати, бо мав тяжку рану і крикнув дівчині, щоб зійшла з коня і його за собою стягла, що вона й учинила. Владислав теж зійшов з коня, і коли вони зустрілися, то дівчина боронила сокирою свого кумана більше, ніж він сам боронився. Побачивши це, Владислав дав їм обом спокій. Потім угорці воювали з поляками; Владислав готувався йти з імператором до Єрусалиму, щоб боронити християнську віру від сарацинів, але тоді спіткала його хвороба, від якої він і помер у 1074 році. Коли Владислав помирав, чинилося багато чудес. Пишуть у хроніках, що один віз без коней їхав аж до Варадзина, де було поховано короля. Якийсь чоловік сказав: “Смердить це тіло”, – і за це йому покривило вуста. Ще коли Владислав жив і гнав кумів, то перетворив гроші в каміння, бо його вояки воліли радше збирати гроші, ніж гнати ворога. Пишуть також, що він бачив, коли ангел поклав корону на голову його брата Гейзи, але брат цього не чув і не бачив. Багато інших чудес розповідає про нього угорська хроніка.

Коломан⁴³, братанич Владислава, прийняв Угорське королівство, але через те, що був жорстокий і запальний, недовго панував. Він не хотів їхати до гробу Господнього разом з іншими королями та князями, які тоді визволили Єрусалим з-під влади сарацинів. Цього Коломана, як пишуть у хроніках, вночі забив св. Миколай у Далмації – і сліди цього були видні на тілі. А це за те, що той хотів спалити далматинське місто, яке по-слов'янськи зветься Ядро і яке через його (Коломана) невдячність хотіло вийти з Угорського королівства.

Одного разу він зібрав війська для походу на Русь. Коли вже стояв біля Перемишля, прийшла до нього перемиська княгиня, просячи заради Бога, щоб він пощадив удову, бо вона нічого поганого проти нього не вчинила. Коли вона стала навколішки, він одіпхнув

її // ногою, сказавши: “Не годиться королям слухати собачого голосу”. Вона з плачем пішла собі й послала до своїх сусідів, розповідаючи про його жорстокість. Ті, зібравшись, просили кумів, яких ми зємо половцями, собі на допомогу з князем Міркотом. Ці прийшли з 6000 людей, несподівано напали, всіх їх від малого до старого взяли в полон, розбили, порубали, повісили, а сам король ледве втік до лісу в гори. Там він не мав чого їсти, навіть чоботи свої замість шпирок (?) ів, підсмажуючи їх на вогні, доки не приблукав до угорської землі. Потім Коломан наказав осліпити свого брата Альмуса, щоб до нього не перейшло панування, але невдовзі й сам помер у 1114 році, призначивши на королівство сина, Стефана Другого⁴⁴. Цей син відтоді як запанував у столиці, нічого доброго не міг вчинити через батьківський гріх та його підлий вчинок проти брата. Його часто дошкульно громили русь, серби, греки та болгари. Потім він помер, не залишивши нащадків.

Бела Другий⁴⁵ був сліпим, бо його осліпив дядько Коломан. Він походив від доброго батька і сам був добрий, хоч і сліпий. Побувши на чолі держави 10 років, він помер у 1142 році, залишивши сина Гейзу⁴⁶.

Гейза Третій став королем після батькової смерті. Він приборкав братів, котрі з ним воювали за королівство; частував у себе імператора Людовика⁴⁷, коли їхав до гробу Господнього. Помер у 1161 році.

Стефан III⁴⁸, син Гейзи, через королівство мав труднощі від дядька Владислава⁴⁹, а після нього – від його брата Стефана, але переміг їх. Побувши на королівстві 12 років, помер. Похований у Стридоні.

Королем став Бела⁵⁰, його син. За його панування не залишилося нічого гідного запису. Пробувши на троні 22 роки і залишивши по собі двох синів, Емерика й Андрія, він помер.

Емерик⁵¹ на королівському троні був бездіяльний, тому венеціанці забрали в нього Далмацію. Попанувавши 13 років, помер.

Владислав⁵², його син, котрий мав ледве три місяці від народження, став королем, незважаючи на свій малий вік. Помер у 1211 році.

Андрій Другий⁵³, брат Емерика, сівши на престолі, вирушив до Єрусалима разом з іншими королями. Там вони відібрали в сарацинів багато міст. Його дружина Гертруда, залишившись вдома, дуже тужила за своїм чоловіком. Її брат з німецького краю приїхав потішити її. Якось він побачив дружину Банканаба, гофмейстера, котра була дуже красивою і сором'язливою. Він палко закохався в неї і захворів через це. Королева як жінка все робила, щоб вилікувати брата, щоб він здобув тих ліків, яких прагнув. Банканаб, довідавшись про це, вбив королеву, поїхав до Константинополя, розповів про це королеві, вручив йому криваву шаблю і сказав: “Королю! Якщо ти є справедливим паном, то прошу в тебе справедливості. Ось маєш

шаблю цю, котрою я вбив твою дружину через те, що вона звела мою дружину. Якщо я вчинив погано, то відрубай мені голову, а якщо добре, то нехай цей приклад справедливості з твого боку залишиться на вічну пам'ять іншим". Король спокійно відповів йому: "Якщо так справді є, то отримаєш справедливість". Повернувшись додому й розібравшись у справі, він полишив Банканаба у спокої. Однак сини небіжки королеви помстилися за це його дітям. Цей король привіз з Єрусалима й Константинополя до Угорщини багато святих мощів, котрі ще й досі там є. Пробувши на троні 30 років, він помер і був похований у Егерському монастирі в 1235 році.

Бела IV⁵⁴ цього ж року став королем, але за його часів нічого доброго в Угорщині не зроблено. Татарин Батий спустошив його королівство, про що я писав у книзі першій при описі панування короля Болеслава Сором'язливого⁵⁵. Навіть сам король утік до Далмації, а татари, сплюндрувавши його землю, три роки жили в його королівстві. Врешті їх вигнав звідти голод, бо не було кому сіяти й орати. Бела, зібравшись виступити проти них, уже нікого з них не застав. Потім з цим військом він убив Фридриха⁵⁶, австрійського князя, і розгромив чехів. Пробувши на королівстві 35 років, він помер, залишивши сина Стефана. //

Стефан IV⁵⁷, син Бели, королював два роки. В цей час він розгромив Отокара⁵⁸, чеського короля. Невдовзі помер і був похований на Брудзинському замку зі своїм батьком; залишив по собі сина Владислава.

Владислав III⁵⁹ зайняв батькове місце в 1274 році. З допомогою імператора розбив Отокара, чеського короля, кумів, тобто русь, котрі втекли до татар і потім чинили йому великі шкоди. Там його власноручно вбив кумський князь.

Андрій III⁶⁰, син Андрія Другого, зайняв батьківський престол після великих бунтів у Речі Посполитій. Пробувши на престолі 9 років, помер. Після нього короновано Карла Малого⁶¹, дружиною якого була Марія, дочка Стефана IV. За його панування відбулися значні внутрішні бунти.

Після смерті Карла в 1342 році його син Людовик⁶² зайняв трон Угорського королівства, маючи 17 років. Невдовзі він дістав і польський трон по смерті свого дядька Казимира⁶³. Людовик мав дві дочки: одна звалася Ядвігою⁶⁴, завдяки шлюбу з якою Ягайло взяв Польське королівство⁶⁵, а друга – Марією⁶⁶, за котрою взяв угорську корону Зигмунт, чеський королевич⁶⁷. Поставивши Зигмунта як зятя на Угорському королівстві, Людовик помер у 1386 році⁶⁸.

Зигмунт, син чеського короля, котрого він мав від дружини Ельжбети, дочки польського короля Казимира, був обраний на Польське королівство. Цей муж був імпазантного вигляду, дуже вчений, знав кілька мов, але йому не щастило в лицарських справах, бо зазнав тяжкої поразки від турків. Через свою дружину він наказав стратити

32-х угорських панів. Однак його спіймали й ув'язнили в однієї вдови, чоловіка якої він наказав перед тим стратити. Жінка, зваживши на королівський сан ув'язненого, допомогла йому визволитися. За це він їй добре віддячив, зробивши двох її синів головними панамі в Угорщині; ще й нині є рід, що виводиться з цього дому, – Пекілейші.

У 1438 році Альбрехт⁶⁹, імператор з австрійського дому, одружився з Ельжбетою, дочкою Зигмунта, як дідичкою, ставши угорським королевичем, а невдовзі й чеським королем. Поляки не хотіли мати його своїм королем, бо він був німець, і казали, що з ним не могли домовитися. Послали до Литви по Ягайла. Коли цей охрестився, то взяв за жінку Ядвігу, а з нею й Корону Польську. За часів панування Альбрехта угорці й німці рубалися в Буді; німці повбивали багато угорців, пограбували доми й купців, а інших людей потопили в Дунаї; ченці, ходячи між ними з молитвами, просили заради Бога, щоб вони припинили кровопролиття і вбивство християн; насилу домоглися цього протягом дня.

Року від Різдва Господа Христа 1440 Владислав⁷⁰, польський королевич, син Ягайла, брат Казимира, в сімнадцять років був обраний угорським королем. А коли він мав бути коронований, угорці пішли до скарбу по корону, але корони в скрині не виявилось, хоч і була скриня запечатаною. Отож Ельжбета після коронації свого сина Владислава, ніби ховаючи корону до скрині, вкрала її і віддала шотландському князеві для зберігання. Виявивши це, угорці звинуватили тих, кому була довірена корона, а щоб розпочата справа не затяглася, вони поїхали з Владиславом до Белграда й там коронували його тією короною, яка була на гробі св. Щепана. Сталося тоді велике заворушення в угорській землі, бо половина угорців була по один бік, а половина – по інший. Але через те, що всі хотіли бачити королем Владислава, оскільки він був гідний цього своєю персоною, серцем і розумом, то чимало їх відступило від Ельжбети, й тільки чехи залишилися на її боці. А Убрих Цилійський, граф, дядько самої королеви, присягнув від імені юного Владислава не порушувати права й інші надання. Ельжбета, побачивши, що її справу не підтримують, доручила дитину в опіку імператорові Фридриху, а замки – деяким розбійникам-чехам, котрі замість оборони обдирали угорську землю, а здобич ділили між собою порівну. Потім вони були розбиті спершу угорцями, а вдруге – поляками. Довго ця колотнеча не могла вгамуватися і тільки пізніше її втихомирив папський легат: таким чином Владиславу була віддана за дружину дочка Ельжбети, а друга її дочка – його братові Казимиру. А це були сестри молодого Владислава (Ładysława). У посаг за нею Владиславу була дана Сілезька земля // за 200000 злотих, але її ніяк не можна було с.42 викупити. Казимиру ж треба було дати 120000 червоних злотих. Король Владислав (Ładysław) не міг писатися угорським королем, а тільки губернатором, доки не виросте Ладислав (Ładysław). Якби

він помер, то все мало перейти до Владислава. Коли ж Владислав покине опіку Ладислава, то за працю, за його витрати Спішську землю навіки слід буде віддати Польському королівству, а ще ті землі, що межують з Руссю та Молдавією. Король Владислав здобув велику шану в людей і вдачі в боротьбі з ворогом, він тоді двічі відвоював у турків Сербію, Боснію, Болгарію, розбивши їх з допомогою семигородського воеводи Яна Гуняді⁷¹. Турецький султан Амурат⁷², бажаючи жити з ним у злагоді, бо він йому припав до вподоби, уклав з ним перемир'я на 10 років; вони заприсяглися один одному, обмінялися полоненими, повернули собі замки, міста. Турок повернув також деспота Смедеків (Smedeków) і двох його синів, але осліпив їх, хоч і сам був одружений з дочкою деспота. Це підтримали всі навколишні країни: Мізія, Сербія, Далмація, Хорватія, Боснія; але Болгарія з Адріанополем залишилася за умовами миру за Амуратом. Ці землі добровільно підкорилися Владиславу, бо там знали про його лагідність, добродійність і гнучність, а особливо ж завдяки спільноті слов'янської мови. При цій згоді був Юліан, папський кардинал, котрий весь час мовчав, схиливши голову, а поїхавши до Риму, він про все розповів папі. Папа одразу послав його до Владислава, звільняючи його від присяги, бо вже турки виступили на Італію. Юліан, приїхавши, так довго вмовляв Владислава, щоб той зламав присягу, що врешті добився свого, особливо ж старався Ян з Гуняді, батько Матіаша⁷³. Владислав як пан непоквапливий послав до рацького деспота, повідомляючи його про необхідність спільного виступу проти турків. Деспот здивувався цьому і просив, щоб Владислав облишив цей намір, бо треба краще підготуватися. Однак Владислав уже зібрав військо з угорців та поляків. Деспот, бачучи, що не може бути інакше, також зібрав дев'ять тисяч раців. Вони виступили разом. Амурат, почувши про це, здивувався. Він передав королеві: "Якщо ти не віриш своєму Богові, то я його візьму собі на поміч проти тебе". Коли вони зішлись в битві коло Варни⁷⁴, тобто на Коштовному полі, в Болгарії, то там Владислав був розбитий і забитий у 1444 році, як про це ми вже ширше писали в книзі I при описі польських королів. Ян Гуняді з трьома тисячами угорців утік. Там було також убито своїми кардинала. Багато тоді було плачу по всьому християнству. Однак тоді ще всі мали трохи надії. Невдовзі його (Амурата) син Магомет⁷⁵ узяв Константинополь. Деспот спіймав Яна з Гуняді й не відпускав, доки той йому не повернув замки, // які захопив раніше. Невдовзі об'єднався з ним (деспот). Вони знову вирушили проти турків, але невдало. Потім Капістран прийшов з хрестоносцями до Белграда і там вони завдали Магометові тяжкої поразки. Якби Господь Бог не покарав Магомета цими хрестоносцями, то захопив би тоді бусурманець пів-Європи.

Року від Різдва Господа Христа 1459 Ладислав⁷⁶, син Альбрехта, котрий був у опіці Яна Гуняді, по смерті польського і угорського

короля Владислава, маючи 15 років, приїхав до Буди: Ян Гуняді після праці, яку мав проти турків з Капістаном у Белграді, швидко помер, залишивши двох синів: Владислава і Матіаша. Скоро помер і король Ладислав, маючи 18 років. Після його смерті, року від Різдва Христа Господа 1459, Матіаш, син Яна Корвіна з Гуняді, був обраний на Угорське королівство. Спочатку спіткали його три військові кампанії: з турками, з імператором Фридрихом⁷⁷ і з чехами. Рейтари зайняли багато замків в Угорщині. Тому Матіаш послав Симона проти імператора Фридриха, але зазнав поразки. Однак він перемаг турків і Талафуса Чеського, коли послав проти них Себастьяна Розгона і егерського біскупа. Ці взяли в них замки: Толенія, Вадни, Поток, Гальгоз, Мисле, Гасле. А там Талафус утік геть з Вальгатою аж на Шариш. Потім оточили й Шариш і взяли його внаслідок змови. А коли настала зима, Розгон з радістю повернувся додому до короля Матіаша. І відтоді Матіаш усе з чехами воював, забрав у них верхню Угорщину й Повазе. Він також викупив св. угорську корону, котру внесла як заклад королева Ельжбета, оцінивши її в 60 тисяч червоних злотих. Після викупу цієї корони він був коронований на шостий рік від обрання на королівство. Здобув також у турків замок, котрий називається Яйце, на кордоні боснійської землі, а турок його раніше здобув зрадою у Стефана Боснійського⁷⁸: запросив його на учту, там схопив і живим зняв з нього шкіру, а Боснію, Рашку й Сербію, котрі йому належали, захопив. Потім, коли турок довідався, що Матіаш взяв Яйце, то зібрав велике військо й хотів його повернути, але йому дали відсіч. Тоді один угорець, коли побачив турецький прапорець, який турок ставив на мур, ухопив турка, і довго вони між собою змагалися, доки обидва не впали до низу і не зламали шиї. Цей же король взяв також у турка Шабоцець. А // Матіаш, описаний в с.44 угорських хроніках як Геркулес, // оскільки він був пильний, сміливий, мужній і обачний, однак дотримувався угорських звичаїв: йому не треба було вірити. Небагато він воював з турками, більше з своїми християнами, тобто з чехами, з польським королем, з імператором Фридрихом. А про те, як його оточили у Вроцлаві польський і чеський королі, ми писали у книзі 2. Матіаш мав сина Яна Корвіна від першої дружини, але цей мав іншу долю, ніж батько, і недовго жив. А від Беати, дочки сіцилійського короля, він зовсім не мав дітей. Після його смерті Беата була віддана заміж за чеського короля Владислава⁷⁹, а в посазі принесла йому все королівство. Матіаш панував на королівстві 37 років.

Року від Різдва Господа Христа 1490 чеський король Владислав, син польського короля Казимира⁸⁰, був обраний на Угорське королівство. Він мав сина Людовика й дочку Анну, котра була видана заміж за австрійського князя Фердинанда⁸¹. Цей мирно панував в Угорській короні без втрат і даремних убивств. Тільки на початку його панування зібрався був проти нього імператор Максимиліан⁸²,

бо теж хотів бути угорським королем; тоді брат Ольбрахт⁸³, польський королевич, з'єднавшись з братом Владиславом, вдарив на імператора – і вони розгромили його в битві. Потім Владислав мирно жив до смерті. Турок теж, бачучи доброго та спокійного сусіда, подружньому ставився до нього. Пробувши на чеському та угорському королівстві 44 роки, Владислав помер і був похований у Белграді в 1516 році.

Людовик⁸⁴, син Владислава, гарний юнак, на 18 році свого життя зайняв батьків престол на радість простолюду. Але він був молодий і рада його була молода, а з молодості виходить недобре, а з недоброго – безладдя. Завжди бачив це його ворог, бо мав своїх шпигунів, і дочекав свого часу. Згодом ворог забрав у Людовика прикордонні замки, а самого з військом розгромив під Могачем⁸⁵ і вбив у день усікновення голови святого Іоанна (Хрестителя) 1526 року.

Після його смерті семигородський воєвода Януш⁸⁶ був обраний на Угорське королівство. Цей одружився з Ізабеллою, дочкою польського короля. Однак, ледве рік проживши з нею, помер, залишивши малого сина Яна Зигмунта⁸⁷, котрий народився 1540 року. А в якому стані він покинув свою дружину та сина, померши, добре знати з відомих наслідків, до котрих дійшло це багате колись королівство. Оскільки чеський король Фердинанд хотів узяти силою Буду в королеви угорської Ізабелли, то угорські пани після тривалих клопотів воліли радше віддати її туркам, ніж Фердинандові, хоч люди того не схвалювали. А як багато там турки вбили християн, особливо німців, то не тільки писати, але й згадувати про це не дозволяє жаль. Взяли потім ці самі поганці Пешт, Белград, Вальп, Остром, Вишеград і немало інших міст і замків в Угорщині за короткий час, а особливо в 1543 році через явне втручання Господа. Все це мусимо доручити волі Господа Бога, який засмучує і втішає нас, а смуток наш, якщо Він зволить, може з часом обернутися в радість, коли ми до Нього звернемося з гідними помислами.

Потім, у 1562 році, угорці обрали собі володарем австрійського ерцгерцога Максимиліана⁸⁸, сина імператора Фердинанда. По батьківській смерті Максимиліана було закликано й на імператора: "Princeps magnanimus atque pacificus". Однак він віддав туркові замок Токай, а також Тотис і Весперин. Потім на рейхстазі в Бжезні він, склавши з себе імператорські повноваження і віддавши Чеське та Угорське королівство синові Рудольфу⁸⁹, помер.

Книга X. Частина II,
в котрій описуються справи нинішнього християнського
імператора Рудольфа //

с.45

Року від Різдва Христа Господа 1572 австрійський ерцгерцог Рудольф, син імператора Максимиліана, був обраний спочатку на Угорське королівство, а потім, у 1575 році, був коронований на

Чеське. Врешті в 1576 році він був проголошений імператором Римського королівства. Рудольф зразу і в усьому став спадкоємцем справ своїх предків, особливо у здійсненні справедливості та в обороні не тільки своїх королівств, але й майже всього християнства, зберігаючи кожному віру; власне, як справжній імператор і могутній король з королів, народжений від імператорів, не терпів зневаги від ворога і, довго зносячи кривди від поганина, чекав тільки слушного часу, щоб виступити проти нього.

У 1593 році язичники були пройняті великою пихою і грізно нападали на Угорщину з замку Бетжня (Betrznia) та сплюндрували Турополе (Turopole), пограбували Бек (Besk) і волості, жорстоко розправлялися з людьми, яких вбивали й забирали в неволю. Імператор, бачучи це, на сеймі угорців домовився з панами про те, як можна дати відсіч ворогові з допомогою Господа. А тим часом турки не марнували часу; збиралося їх все більше, і вони, де тільки могли, захоплювали силою і хитрістю замки й міста. Дано було потім знати імператорові, що сам турецький султан готується потужно вдарити в Угорщину, прагнучи всією своєю силою заволодіти нею; до цього підмовляв і семигородського воеводу, щоб той йому допоміг. За це султан обіцяв йому Польське королівство, якщо Зигмунд III⁹⁰ не повернеться зі Швеції.

Султан Мурат⁹¹ розділив тоді своє військо: одне мало виступити проти християн, друге – проти персів. Маючи 200 тисяч війська, він рушив на Персію і оточив багате місто Моробеліум (Morobelium). Небожата боронилися досить добре й забили понад 20 тисяч турків. Але через те, що їм не вистачало свіжого війська й провіанту, не могли встояти проти сили, хоч і билися до останнього. Турки, перемігши тоді персів і взявши їх трохи живцем у полон, вчинили над ними жорстоку розправу: різали ножами та бритвами, // лили їм на с.46 рани кип'ячу олію, відрубували їм руки й ноги й напівживих топтали на вулицях; діточок, котрим було понад 10 років, підвішували за волосся і стріляли в них, жінок саджали на палю, різали їм груди, вирізали плід у вагітних і розбивали об стіну. А коли вони вже хотіли відпочити після перемоги, то перський імператор зі своїм військом у 80 тисяч вдарив на них, розгромив дощенту й дістав велику здобич.

Друге турецьке військо вирушило до Угорщини. Імператор Рудольф, довідавшись про нього, зібрав проти них з усіх держав чималу силу й мужньо виступив. Коли передові загони вступили в сутички між собою, то сторожа дала знати туркам, що християнське військо недалеко. Тоді вони швидко всю кінноту переправили новозбудованим мостом через ріку Кульпу (Kulpe) і на дві частини розділилися: одна частина сховалася в засідці, а друга була поставлена попереду; так вони сподівалися з усіх боків оточити християн. Першим довелось битися хорватам разом з гусарами. Вони билися недовго, відступили й готувалися до втечі. Але Авежбек, їхній найвищий гетьман,

під'їхавши, знову почав битву, виславши своїх на бій і давши їм на допомогу сілезців та три імператорських хоругви. Всі вони з великим запалом вдарили на поган і змішали їхні лави стріляниною так, що аж їхній найголовніший паша почав тікати. Після цього, коли турки поспішали до мосту, християни організовано і швидко їх відігнали й опанували мостом, добиваючи втікачів. Турки, бачучи, що на них з усіх боків біжать сміливі християни, стали стрибати в ріку Одру (Odre) і в Кульпу, а через те, що береги були незручні і глибокі, с.47 чимало // поган потопилося і чимало їх повбивали християни, бо гетьмани наказали нікого не залишати живим. Християнам дісталася тільки 2 тисячі здорових коней, вони взяли і десять турецьких прапорців. Потім ті турки, котрі ще були у таборі, побачивши, що їхня кіннота розгромлена, задумали спалити порох і все, що в них було в таборі. Вони, запаливши табір, самі тікали, рятуючи своє життя. Але християни, швидко надбігши, загасили цей вогонь і оволоділи табором, захопили дев'ять великих гармат, між якими була одна, котра колись була захоплена у християн. Її прозвали Катанториною (Kathyantorina) і вона накосила найбільші руїни при здобутті міст і замків. Чимало набрали тоді пороху, куль та інших воєнних ризунків. У цій битві загинули боснійський паша і кілька беїв. Казали, що не пам'ятають такої значної перемоги християн над поганими й такої великої шкоди, яку нанесли тоді невірним. Біля мосту у воді було знайдено тіло Гасан-паші, який був найжорстокішим щодо християн. Він був у коштовному одязі, прикрашеному дорогоцінним камінням і перлами. Біля нього лежав візир Ахмет, син другого паші, а в інших місцях лежали мертві тіла інших турецьких привідців. Після цієї славної перемоги всі підійшли до костелу і, впавши на коліна, чинили Господу Богу побожну подяку.

Цього ж року п'ятдесят жовнірів з прикордонних християнських замків, з'їхавшись на герць, рушили на турецькі володіння: переправилися через Дунай і там напали на три тисячі турків. А побачивши, що важко буде встояти, вирішили битися до смерті: або мужньо загинути, або прорватися через їхнє військо на другий бік Дунаю. Вдарили вони тоді по цій великій масі поганих і досить довго мужньо билися з ними. Турки, злякавшись, що з засідки хлине ще більше християн, відступили в безпечне місце. А коли побачили кілька човнів на березі Дунаю, то збагнули, що більше християн немає, лише цих 50 зухвальців. Тільки тоді турки знову вдарили по них, а ті боронилися, доки вистачало пороху й куль. Усіх християн повбивали – й тільки чотирьох схопили й послали до Константинополя. Там трьом відрубали руки й ноги й до дерева прибили, врешті спалили. Четвертого ж, жорстоко покатувавши, також спалили.

Потім турки, бажаючи помститися за цю свою поразку, знову прийшли з великим військом до Угорщини, захопили монастир Зизек (Zysek), замок Весперин (Wesperyn), Веззан (Wezzan), Тотиш (Totysz)

і Палату (Palatę). Згодом Мельхер Редей (Redey), старший над сілезцями, напав на дві тисячі турків і зі своїми тринадцятьма сотнями розгромив їх дощенту, відбивши триста християнських діточок. Ця поразка дуже стривожила турків. А ще через деякий час християни під Белградом знову розбили десятитисячне військо турків, там же загинули три беї і Синай-паша, а християнам дісталася ще й велика здобич: вся вогнепальна зброя, провіант, вози й до сотні верблюдів. Таке щастя дав там християнам Господь Бог, бо за один рік вони здобули без кровопролиття 15 замків, а саме: Хатван (Hatwan), Вецке (Wecke), Сабат (Sabate), Філяк (Filak), Дівін (Diwin), Гатинат (Hatynath), Сетчин (Sethczyn), Плявенштайн (Plawenstain), Дрегель (Dregel), Гульвок (Hulwock), Гольдек (Holdeck), Самак (Samak), Вугах (Wugach), Вестхе (Westche), Паланку (Palanke) і таку значну територію відбили тоді в поганях, яка дорівнює австрійському ерцгерцогству. Погані так злякалися, що зі всіх близьких міст і замків усе, що мали найдорожчого, перевезли до Буди, а в цьому місті тоді були такі скарби, що ними можна було утримувати протягом року сто тисяч війська. І якби того року християни зібрали разом всі війська, то могли б легко взяти Белград, Буду й інші найголовніші міста й замки.

Цього року у Венеції біля костьола св. Лаврентія, коли мулярі копали землю, то знайшли дерев'яну скриню, в котрій була інша, свинцева, наповнена золотими грошима стародавніх португалів. Вони принесли її до старого майстра, який наказав відчинити скриню. І коли побачив так багато золота, то звелів усім нікому про це не казати. Вони поділилися потім між собою цими грішми, а скрині викинули у воду. Коли один їхній товариш узяв два дукати й пішов до золотника спитати, що б той міг дати за це, золотник, побачивши таку коштовну старожитність, а він до того ж // ніколи й не бачив у с.48 вічі таких грошей, бо на одному боці були три хоругви, а вгорі – хрест, а на другому боці – кілька халдейських літер, – купив їх собі як дивовижну річ – і так то потім виявилось.

Року 1594 за панування імператора Рудольфа в Угорщині були різні щасливі й нещасливі випадки. Того року, в місяці жовтні, султан Мурат, зібравши військо проти християн, виїхав з Константинополя, щоб його оглянути. Тоді зчинилася велика буря, яка повалила намети, вози й мажі з кіньми. Від цієї бурі падали хрести на поганські шати. Цього чуда так перелякався султан Мурат, що аж усе своє військо завернув до Константинополя; сам же з переляку захворів, а тому ліг і заснув. Уві сні він побачив великого мужа, котрий однією ногою став на константинопольську (вежу), а другою – на море; однією рукою він тримав сонце, а другою – місяць. А коли султан Мурат тому здивувався, то цей муж ногою зруйнував вежу, вона впала, зламала мечеть і султанську столицю. І тут Мурат

прокинувся. Скликавши всіх віщунів до себе, він розповів їм про свій сон і зажадав від них, щоб вони його розтлумачили. Невдовзі вони одностайно йому сказали, що він переможе християн, бо Магомет гнівається, а якщо на турків падали хрести, то всі турки, на котрих вони впали, мають вбивати мужніх християн, котрі люблять хрести. Коли ж вони цього не вчинять, то пророк Магомет зруйнує велику вежу, мечеть і султанську столицю. Через це пророцтво султан Мурат зразу присягнув спрямувати всю свою потугу проти християн і битися безнастанно поки весь світ, де тільки є християни, спустошить і опанує ним. Тоді, прагнучи випробувати свого щастя, грецький беглербей чи то заради ворожби, чи то прагнучи випробувати сміливість свого війська, зібрав його 800 душ і розділив надвоє: одну частину назвав гяурами, а другу – бусурманами, першій дав гасло “Ісус”, а другій – “Аллах”. Привівши їх до султанського двору, він наказав їхнім гетьманам, щоб ті почали битися між собою: хто переможе, буде щедро обдарований. Ті, що мали гасло Ісусове, виграли, а билися вони так мужньо, що їхніх супротивників напівживими було винесено з площі. Погани страшно перелякалися, розцінивши це як знак своєї згуби.

Цього року козаки коло Кілії і Білгороду завдали туркам великої поразки й вивезли багато здобичі, захопили чимало великих і польних гармат, дуже налякали поган. Потім у турків було відвоєвано Новоград з Острогом. Новоградський беглербей виїхав до Буди, де будинський паша посадив його до в'язниці, бо той втратив таку потужну фортецю.

Цього року поляки розбили татар, котрі йшли на допомогу туркам до Угорщини і захопили в них чимало коней і луків з сагайдаками.

Цього ж року в Люнебузькому князівстві народилося диво дивне, на голові якого не було шкіри, а тільки якесь товсте й мерзенне м'яке м'ясо; не було ніякого мозку, воно мало тільки одне вухо, й то неповне, не відкрите; було одне око страшного вигляду, власне тільки подоба ока – якась страшна нечера, не зіниця, а швидше чорне вугілля, і було око безбарвне. Воно ніколи не рухалось, ніби намальоване. Носа не мало, один якийсь жахливий шмат м'яса на тому місці, а під ним – широка відкрита дірка, через яку можна було все побачити. Вуста – округлі, з них звисав язик, рот був постійно відкритим. Не мало воно губ, а виднілося два довгих та гострих зуби. Огидності його ніхто не зможе описати. Рот був на неприродному місці, на грудях висіли якісь крила з м'яса, на руках – по три пальці всього, не було жодних членів або органів, усе заросло. Колін і чашок колінних не було, був тільки член. Воно жило півтора дня та цілу ніч і жалібно плакало.

Цього року турецький чауш приїхав до Польщі з листом від султана Амурата до короля, кажучи, що великий хан татарський обіцяв

послати султанові // двісті тисяч татарського війська до Угорщини, с.49 тільки вони не хочуть вирушати, доки не буде обітниць від поляків, що їм низові козаки ні в чому не будуть перешкоджати, й домагалися тут дотримуватися перемир'я. Польські пани скликали заради цього сейм, і всі згодилися не чинити нічого проти поганина. І з тим чекали приїзду короля його милості зі Швеції. Султан Мурат, не чекаючи відповіді, не тільки на землі, але й на морі готував великі війська проти християн. Одне військо мало йти до Далмації, а друге він задумав послати до міста Сегни. А щоб йому було легше це вчинити, то відрядив свого посла до венеціанців, щоб ті вільно пропустили його людей через Адріатичне море. На це венеціанці ніяк не хотіли дати згоди, оскільки боялися поганської зради, бо ті тільки й чекають okazji для цього й миру ніколи нікому не подарують. А тоді Криштоф Тиффенбах з 200 тисячами угорського війська оточив замок Хатван і місто, котрі турки захопили в угорців. Турки, відчувши свою неволю, послали до будинського паші по допомогу. Паша зразу послав їм військо для відсічі. Коли християни зійшлися з цим військом, то зразу з Божою поміччю завдали поразки. Турки, побачивши своїх, що лежали на землі, почали тікати. А Тиффенбах зі своїм лицарством гнав, бив і рубав їх аж до Буди. Там християни захопили немало вогнепальної зброї та іншої здобичі. Було взято 13 польних гармат, а великих – 4 (тих, що називаються органами), 24 прапори, до кількохсот в'язнів. Тут же християни опанували й замками Хатван, Заболу, Ясперин, Токай, Егер і Естергом, звідки турки втекли. Одразу ерцгерцогу австрійському Матіасу⁹², братові імператора, було надіслано з замку Естергом 22 турецькі голови й чотирьох живих лицарів. Чим далі – тим менше ставало турків.

Терплячи такі поразки в битвах з християнами, султан Мурат дуже гнівався і вирішив усю свою силу на них спрямувати й винищити всіх до останнього, на що й присягав Магометові. Він зібрав велике військо з усіх своїх країн і ще взяв допомогу у великого татарського хана. Але оскільки поляки не хотіли тих пропустити через свої кордони, то він вирішив пробитися з великою силою в іншому місці. Пробилося до 70 тисяч славних юнаків, перетнули кордони й увійшли до угорської землі і великої шкоди завдали Угорщині й на Підгір'ї. Змилуйся Господи Боже, щоб такої незгоди в нас не було! Однак під Темешваром їм допекли угорці.

Імператорові надавали велику допомогу проти поган: в Іспанії було взято 100 тисяч дукатів тільки від самого Толедського єпископства; з Риму від кардиналів – 1000 кінних і 4000 піхоти. Етрурські князі, два брати, вирушили з немалим і досить забезпеченим та багатим військом до Угорщини. Пан з Ротенаву привів 4000 піхоти. Християни мали великі війська, але їм бракувало сміливості, бо вони почули про значно більше поганське військо з Синай-пашею, яке стояло між Будою та Белградом, і було в ньому 150 тисяч та ще й

людей великого татарського хана 200 тисяч. Угорці з ерцгерцогом розбили свої намети на другому боці Дунаю під Комарном, через що не могли увійти у вороже розташування, як турки. Однак опанувавши потужним замком Тотис, зібралися до Рабу, якого Синай-паша з великою потугою безнастанно добував, але нічого тоді не зміг йому вчинити. Яничари під час великого дощу, вибравши час, вдарили зі свого табору з великим і страшним криком на задні башти міста. Перелякані християни втекли, а яничари захопили тоді башту й вивісили на ній три прапори. Християни, отямившись від переляку, згуртувавши сили, вибили поган з башти, а далі певніше й пильніше стерегли замок, втратами боронили його. Турки, однак, не переставали лізти через воду, але з великими втратами.

Тоді у верхній Угорщині раці з допомогою семигородців вцент розгромили темешварського пашу з чотирма тисячами людей і взяли Темешвар. А потім вони розбили 200 татар і в цій битві забили 43 с.50 беї, // чимало сипахів; там поліг і естергомський бей. І так діяли християни день у день. У відповідь на часті напади християн десять тисяч турків переправилися через Дунай (одні на галерах, а інші на плотях), вдарили вночі на сплячих угорців і спочатку дві тисячі жінок і торговців забили, а інших розігнали й опанували їхнім табором, захопили провіант, порох, вогнепальну зброю і гроші, що були наготовлені на плату жовнірам, а ще – десять тисяч возів, сто човнів, 10 великих галер, на котрих було сто двадцять гармат. Дехто ледве втік від цього погрому. Тоді завдали турки християнам шкоди на понад 500 тисяч злотих. Здобувши перемогу над сплячими християнами, погани надто запишалися і спалили Весперин та Вейскетер неподалік Відня, багатьох людей взяли до неволі, а велику територію майже спустошили. Невдовзі татари під Аттенбургом в Угорщині, переправившись через Дунай, спалили Вайземберг. Годі 23 вересня Синай-паша, запевнивши своїх обіцянками й піджививши їм пиху, повів їх на потужний штурм Рабу. Жорстока битва тривала від ранку до вечора, однак турки, зазнавши великих втрат, мусили відступати. На другий і на третій дні вони штурмували Раб, але втратили понад 12 тисяч душ. Однак і турки одну башту підірвали, підкопавшись під неї і підклавши пороху, завалили нею міський рів, ще й додали землі. На світанку турки знову здобували міста трьома штурмами, однак міщани всіма своїми силами боронилися – і багато турків тоді загинуло. І все ж таки ворог не хотів відступати, цілих п'ять днів підкопувався і наказав стріляти по місту вогнистими кулями. Взяли турки тоді дві башти, а відтак їм уже було легше нападати на місто. Ті, що були оточені в місті страшно перелякалися. Тоді Фердинанд, граф з Гардека, який обороняв місто з шістьма тисячами людей, домовився з іншими гетьманами і послав до Синай-паші своїх на переговори про мир. І замислив тим часом створити сприятливі умови для капітуляції міста, збагнувши, що не оборо-

нитися проти такої ворожої потуги ніяким чином. // Бо допомоги не було б нізвідки, щоб турків звідси витіснити й вигнати. Тому хоч-не-хоч, але [місто] мусило піддатися. То й піддалися на таких умовах, що їм усім з дружинами й дітьми, з маєтностями, зі зброєю дозволено вийти з міста й вирушити з піднятими прапорами до Аттембурга, турки мали їх спокійно пропустити. Турки погодилися на ці умови, але не дотрималися їх, бо, вільно пропустивши графа з Гардека, повбивали чимало італійських людей і пограбували їх. Отак граф з Гардека прегардекував таку славу й потужну фортецю на угорському кордоні, яка була обороною для всього християнства. Застали там погани чималу здобич: три тисячі великих бочок вина, борошно та інший різний провіант, якого могло б вистачити на два роки, сто двадцять великих гармат, значні запаси пороху, а всієї зброї для оборони фортеці було аж надто багато. Синай-паша, радіючи з такого щастя, повідомив про свій тріумф султана Мурата, свого пана. Останній, похваливши, дякував і надихав його на подальші успіхи. Паша наказав поправити ушкоджені мури міста й башти, насипати вали; наповнивши землею костел, він поставив зверху гармати і майже все добре укріпив. Усе це зробивши, він залишив у Рабі 4000 яничарів і 2000 кінноти, а сам з військом вирушив до Комарна, міцного та багатого міста, яке в чотирьох милях від Раба, і там став табором коло Дунаю. Він наказав беглербею робити підкопи, а з другого боку поставив гармати. Але комаринці дали їм потужну відсіч так, що мусили відступити, особливо тому, що до християн ішла допомога. Там же турки переправилися через Дунай по збудованому ними мосту, а міст спалили, забрали всі гармати, крім однієї, котра вгрузла в болоті, таким чином і дісталася комарнянам. Синай-паша, тікаючи, залишив у таборі всіх німецьких і поранених, також і верблюдів, тіла забитих і з собою не забрав, і поховати не дав. Взагалі він тоді все покинув.

Синай-паша, йдучи до Константинополя, віз із собою великий скарб, котрий взяв в Угорщині. Про це довідалися молдавани й семигородці, перетнули йому шлях у тіснинах і, дочекавшись, розгромили все військо дощенту, скарби відібрали. Сам паша ледве втік з малим почтом.

Незабаром у місяці грудні в Константинополі на дворі султана Мурата почалися усобиця і велика війна між яничарами: один паша і сім агів були забиті, а син султана тяжко поранений. Султан Мурат, почувши про таку поразку, розгнівався, тому він тяжко захворів і так пролежав у тяжкій немочі три дні й три ночі, що його вже вважали мертвим. Почався знову бунт через нового султана. Великий страх опанував містом, і чим далі, тим гірше було, а тому Мурат від такого горя здох.

По смерті султана його син Магомет⁹³, повбивавши братів, став панувати. Довідавшись про його панування, яничари з іншими

військами вчинили великий бунт у Константинополі, наказали вдарити по всіх вулицях у труби та барабани і тим розбурхали ціле місто. А коли яничари дізналися ще й про його жорстокість щодо братів, то пограбували все місто й помстилися Магометові.

Цьому втішилися тоді молдавські та семигородські війська, пішли далі й захопили в поган чотири замки: Пондешин, Нікоплішин, Кіле й Ребніц, а потім увійшли до Греції і тільки 24 милі відділяли їх від Константинополя, все спустошили, а по дорозі розгромили 20 тисяч татар. Так часто перемагали поган, що 50 возів поганських голів щонайперших турків привезли до свого табору, як про це пише “Меркурій Галло-бельгійський”. Потім також і угорці громили турків, де могли.

Року 1559 султан Магомет⁹⁴, побачивши, що зменшується військо, послав чауша до Буди, нагадуючи, щоб усі готувалися до війни, а коли їм буде дано знати, аби з'їжджалися до табору; а хто с.52 б не послухав // цього наказу, такого мали посадити на палю, а його дружину й дітей утопити. З'їхалися великі війська до Темешвара для того, щоб усі виступили на семигородського князя. Під Темешвар прийшов також і будинський паша. Потім Гестіус Ференц (Gestius Fereus), найвищий гетьман семигородського князя, доставши інформацію від шпигунів, виступив з військом до Семигородської землі, пішов на відсіч туркам і став чекати на них на слушному місці. А коли він дочекався їх, то дав таку мужню битву, що мало ворогів утiekло живими, темешварський бей був смертельно поранений і його ледве винесли турки з поля битви, а по дорозі він здох. Гетьман Гестіус відіслав своєму князю два турецьких прапорці та інші військові поганські знаки разом з незліченними поганськими військами.

Коли це діялося в Угорщині, один старий яничар, лицар добрий і недурний, на ім'я Васнодус Гессус (Wasnodus Giessus), пішов до султана Магомета і сказав йому таке: “Наймогутніший султане! Як довго ти будеш давати зводити себе пашам та іншим гетьманам твого війська, а не бажатимеш розуміти небезпеку для себе і своїх підданих; невже ти не бачиш, як вони непристойною і зрадливою своєю пихою з твоїм покійним батьком і нашим паном обходилися і з тобою поводяться? У цьому проти Бога і проти християнського імператора, зламавши мир, піднесли війну. Відкрий очі та подивись, яка є їхня зрада і як непристойно уживають твоєї могутності. Синай-паша хоче мати більшу похвалу, ніж інші, але він і Раба не здобув потугою і по-лицарськи, як звикли робити це твої предки, але грошима дорого заплатив зрадливо. Подумай, як з такої шкоди вив'язатися. О, Рабе, Рабе! Ти причина великої радості й веселості, бо все християнство мало бути підкорене після твого взяття, але в дійсності не так сталося. Семигородська, Молдавська і Волоська землі й Болгарія для тебе, султане, з містом твоїм Константинополем і з іншими країнами – це ніби тік і комора, звідки ти мав провіант, але з інших

країв шляхи закриті; ані зі сходу, ані з заходу ти не дочекаєшся провіанту. Нічого не кажу про твоє наймогутніше військо, котре тепер в Угорщині і яке ти тримаєш. М'ясо, хліб, вино, овес дуже дорого продають, тому селяни не можуть того купити, а через значний голод не тільки люди, але й худоба здиhaє. Твої кордони заходять далеко в Угорщину, але ані ти, ані твої лицарі, напевно, там не прогуються, бо ти знаєш, яка там бідність. Однак ти не хочеш подивитися правді у вічі, щоб побачити своїх слуг, які не дивляться ні на твоє, ні на суспільне, а тільки на своє власне добро". Коли султан Магомет почув ці слова, то зразу наказав його ув'язнити й допитати: хто навчив його таке говорити? Хотів дати його на тортури, але інші яничари зійшлися і заприсяглися, що не пошкодують свого життя, і силою визволили його з в'язниці.

Цього ж року зібралися поганські війська й роз'їхалися по угорських країнах, завдаючи великої шкоди скрізь так, що, вважаючи, вогнем і димом закурилися поля, а міста, села, волості, костели й монастирі було сплюндровано. Трапилося так, що під час плундрування в містечку Монтанії (Montaniej) один турок почав рубати образ Найсвятішої Диви – із нього потекла кров. І коли вість про це рознеслася серед людей, то багато сліпих, глухих, кривих і інших калік зійшлися туди й одужали. Між ними і савойський князь Самуїл, коли довідався про це, а він був великим переслідувачем і напасником на такі образи, пішов туди сам і там на посміх наказав, щоб сліпому бидлу, яке мав у своєму таборі і яке привів до образу, повернули зір. Але Господь Бог, який знає людські серця, зволив винагородити його – і він отримав те, чому не вірив: бидло прозріло, а він сам осліп. Отож, не треба посягати на Господа Бога і на Його святині! Одна дуже хвора пані пообіцяла, що коли їй Господь Бог зволить повернути здоров'я, то вона там залишить усі свої найкращі шати. Вона була вислухана у своєму прагненні. А коли туди зайшла і принесла обіцяний дар, уже будучи здоровою, то пошкодувала очих своїх речей: усі вони були віднесені їй додому невідомо ким, а хвороба знову повернулася до неї, бо Господь Бог не стерпів її таємних думок. Один Педемонтан, великий еретик, // ідучи на коні, зустрів фурмана, який віз каміння, і запитав його, чи далеко він його везе. Той відповів, що на те святе місце, щоб на честь Найсвятішої Диви було збудовано костел. На це той еретик сказав: "Краще б на тому місці було збудовано саж для свиней". Як тільки він це сказав, то земля розкрилася під ним і увібрала його з конем по шию, і так він стояв три дні, а тоді звернувся до Найсвятішої Диви, щоб вона пробачила його блюзнірство, й за її посередництвом він дістав це від Господа Бога. Якби тільки так зволив Господь Бог карати невірних, тоді б знову поправився його виноградник, той – котрого різні еретики і прокляті переслідувачі Господніх святих по-різному заразили.

Року 1596 у місяці червні вночі випав кривавий дощ у Штральзунді, місті в поморській землі, в деяких садках біля Франконських

воріт “ante Franconam portam”. А про це довідалися, коли на зіллі, на траві побачили червоне; також і на полотнах, які вибілювалися на бляхах, знайшли червоні криваві плями. А коли ці плями на полотнах жінки хотіли відіпрати, то не могли, і взагалі, чим більше ті полотна прали, тим більшими ставали плями. Це засвідчує Конрад Склузенбурзький, екклезіаст, доктор і професор святої теології (ecclesiastes, sanctae theologiae doctor et professor) в Mundi furiosi, fol.123. Дивно Господь Бог оце Угорське королівство поблагословив всякими багатствами й різними скарбами, золотом, сріблом, родючою землею і лицарськими людьми, тому цю землю називали золотим яблуком. І завжди це яблуко квітнуло, не втрачаючи своєї краси, поки там була непорушна християнська віра католицька між вірними її прихильниками, доки Бога Всемогутнього, єдиного у Святій Трійці, визнавали, доки мали Найсвятішу Діву патроном і опікункою своєю. Але як тільки там стали поширюватися різні еретицькі секти, то Господь Бог покарав їх за невдячність відомо як: три частини цього королівства загарбав проклятий бусурманин. А що буде далі, то знає сам Господь Бог Всемогутній, який над усім володарює. Той Сам все відає, Той може і свою виноградну лозу, котру Сам своїми найсвятішими руками щепив, чудесно виправити і своїх вірних, котрі стогнуть у бусурманських кайданах, може знову зі свого милосердя визволити і знову привести до єдності віри, єдине тільки, що його про це треба просити щирим і згідним серцем усім християнам”.

* * *

“Ліхтарики” на маргінесах

(за пагінацією Гваньїні)

с.33

Звідки пішла назва Паннонії.

Филип, батько Александра Великого.

Скільки тривала свобода Паннонії.

Вандали в Угорщині.

Готи вигнали вандалів.

Готський князь вигнав жінок зі своїх таборів.

с.34

Історія про Угорське королівство.

Югри названі гуннами від ріки Гунни.

с.35

Атилла – син Бендекуків.

Сигизмунда розбито.

Святий Аніанус відігнав ворогів чудом.

Святий Ніказій мученик.

Діва Евтропія.

с.36

Атилла радиться з віщунами про війну.

Атилла зазнав поразки.

Теодорик убитий.
З якого часу Венеція почала будуватись на морі.
Аквілея сплюндрована.
Найголовніші міста в Італії.
Кельн – місто святої Урсули, де вона була вбита з одинадцятьма тисячами дів.
Атилла вбив брата Буду.
Атилла здох.
Угорська Корона перейшла до остроготів.
Остроготи вигнані з Угорщини.

с.37

Гунни вдруге опанували угорською державою.
Каканус, угорський король.
Ромільда посаджена на палю.
Жіноча хитрість.
Греки захопили Угорщину.
Гунни втретє в Угорщині.
Звідки пішла назва Семигородської землі.
Святоплук убитий.
Карл Великий.
Тексіс угорський князь.

с.38

Батькові святого Щепана уві сні явився ангел.
Охрещено святого Щепана.
Гейза помер.
Свята корона.
Зрадник Купан.
Святий Мартин.
Щепан помер.
Петро.
Жорстокий Альба.

с.39

Жорстокість старої віри в Угорщині.
Андрій, угорський король.
Андрій убитий.
Бела, угорський король.
Перший угорський монетний двір.
Соломон.
Гейза.
Ладислав Перший.
Далмація приєднана до Угорщини.
Владислав завжди був войовничим.
Владислав помер.
Чудеса під час смерті Владислава.
Коломан.

с.40

Міркот, руський князь.
Іжа жорстокого.
Стефан Другий.
Бела Другий.

Гейза Третій.
Стефан Третій.
Бела Третій.
Емерик.
Ладислав.
Андрій Другий.
Приклад сором'язливості гарних пань.
Приклад чеснот двох панів.
Бела Четвертий.

с.41

Стефан Четвертий.
Ладислав Третій.
Куми, тобто русь, бо кум у них означає кмотр.
Андрій Ш.
Карл Малий.
Людовик, король угорський і польський.
Ядвіга Ягайлова.
Зигмунт.
Альбрехт.
Владислав, польський королевич.

с.42

Владислава вбито.

с.43

Ладислав, угорський король.
Матіаш, угорський король.
Корона викуплена.

с.44

Владислав, польський королевич.
Людовик, король чеський і угорський.
Людовик убитий.
В Угорщині тривога.
Турки взяли Буду.

с.46

Турецька жорстокість щодо персів.
Угорська битва з турками.
Турки розбиті.

с.47

П'ятдесят християн проти трьох тисяч турків.
Християнське щастя над поганами.
Скарб, який знайшли у Венеції.

с.48

Дивовижні речі в небі.
Сон Амурата.
Турецька ворожба щодо їхнього щастя.
Козаки воюють турків.
Християни відбирають замки в турків.
Народження дива дивного.
Турецький чауш до Польщі щодо пропуску татар до Угорщини.

с.49

Венеціанці неприязні туркам.
 Тиффенбах громить турків.
 Християнська здобич з турків.
 Турки пробилися до Угорщини.
 Християнські загони проти турків.
 Кількість поганського війська.
 Турки штурмують Раб.
 Турки розбиті рацами.

с.50

Турки сплюндрували угорський табір.

с.51

Угорці втратили Раб.
 Турки під Комарном.
 У Туреччині внутрішня війна.
 Мурат здох.
 Синай-паша розгромлений.
 У Константинополі бунт.
 Татари розбиті.

с.52

На що наважився яничар.
 Яничари стоять на своєму.
 Чудеса при образі Найсвятішої Діви.

с.53

Чудеса при святих образах.
 Кривавий дощ.
 Різні тварини.

КОМЕНТАРІ

1. Тут наводиться типовий для тогочасної європейської історіографії міф, ідеологічним завданням якого було вивести конкретний народ чи династію від біблійного Ноя. У той же час вказівка на Сима, а не на Яфета, мала підкреслити окремішність мадяр від основної маси європейців.

2. “Дарій, син Гідаспа”. Мається на увазі давньоперський цар Дарій I, син Гистаспа. Панував у 521–486 рр. до н.е.

3. “Мегатиз”. Йдеться про Мегабаза, полководця Дарія I.

4. “Амінтас”. Йдеться про першого македонського царя з династії Аргеадів Амінта I, що панував у 495 – бл. 450–440 рр. до н.е.

5. “Педикас”. Очевидно, мова йде про Пердикку II, македонського царя, що панував у 440–413 рр. до н.е.

6. “Александра Великого”. Йдеться про Александра III Македонського, македонського царя, що панував у 336–323 рр. до н.е.

7. “Дарія, сина Арсамового”. Йдеться про давньоперського царя Дарія III Кодомана, останнього царя з династії Ахеменідів, що панував у 336–330 рр. до н.е.

8. “Силла”. Ймовірно, мався на увазі Сулла (Люцій Корнелій Сулла Щасливий) (138–78 рр. до н.е.), давньоримський диктатор, що панував у 86–79 рр. до н.е.

9. “Август Октавіан”. Йдеться про першого римського імператора Августа, що панував у 27 р. до н.е. – 14 р. н.е.

10. “Константина Великого”. Йдеться про давньоримського імператора св. Константина Великого, що панував у 306–337 рр. н.е. Саме він першим з римських імператорів прийняв християнство.

11. “Августа”. Важко сказати, кого має на увазі хроніст, оскільки ім'я Август носили тільки перший (Август Октавіан) та останній (Ромул Августул, який панував у 475–476 рр.) імператори Давньоримської імперії.

12. “Феодосій”. Мається на увазі св. Феодосій I Великий, імператор Західної Римської імперії, який панував у 379–395 рр.

13. “Граціаном”. Мається на увазі давньоримський імператор Граціан, що панував у 367–383 рр.

14. Ототожнення русів і половців явно помилкове.

15. “Фавном і Сатиром”. Не знаючи докладно про язичницький пантеон давніх угрів, Гваньїні використовує відомі йому імена божеств античних Греції та Риму.

16. “Аттила”. Аттила – “бич Божий”, правитель гуннів у 434–453 рр. У 451 р. спустошив Східну Римську імперію та вдарив на Галлію; мусив відступити після поразки на Каталаунських полях від полководця Аеція. У 452 р. завоював значну частину Італії. Внаслідок пошесті мусив відступити за Дунай, взявши відкуп. Раптово помер під час своїх шлюбних урочистостей. В угорській середньовічній історіографії був популярний міф про Аттилу як про одного з вождів угорців.

17. “Теодорика”. Мається на увазі король Остготського королівства Теодорих, що панував у 488–526 рр.

18. “Мундус”. Йдеться, очевидно, про Амаласунту, короля Остготського королівства в 526–534 рр.

19. “папа Лев”. Понтифікат папи Льва I припадає на 440–461 рр.

20. “папою Кіріаком”. Римського папу під таким іменем не називають інші джерела, такого імені немає у списках ватиканських понтифіків.

21. “Нарзес”. Нарзес (Нарсес, Нарсет) (бл. 478–568 рр.) – видатний візантійський полководець. Зокрема, він керував візантійськими військами, які розгромили остготів на р. Сарнус у 552 р. Пізніше (554 р.) відбив напади франків та алеманів на Італію. Після цього Нарзес був певний час (555–567 рр.) правителем Італії.

22. Польське слово “*spiz*” означає насамперед бронзу. В іншому значенні воно перекладається як “мідні гармати”. Якщо так, то Гваньїні припустився помилки, вважаючи, що гармати були в європейців задовго до XV ст.

23. “Маврикій”. Мається на увазі візантійський імператор Маврикій, що панував у 582–602 рр. Гваньїні помиляється у хронології, коли продовжує час правління Маврикія на 2 роки.

24. “Святоплук”. Очевидно, мова йде про правителя Великоморавської держави Святополка, що панував у 870 р.

25. “Константина V”. Йдеться про візантійського імператора Константина V, що панував у 743–775 рр.

26. “секеї”. Маються на увазі шеклери (секеї) – угромовний народ з відмінною ідентичністю. Походження цього народу залишається невідомим. За однією з версій, він походить від одного з тюркомовних племен, що приєдналися до мадярів і змішалися з ними під час їхньої мандрівки через територію України й увійшли до Паннонії разом з мадярами. Середньовічні угорські джерела, базовані на народній традиції, твердять, що секеї жили в Угорщині раніше від мадярів. Секеї жили на трансильванських кордонах Угорського королівства або вздовж західних кордонів з Австрією. Секеї й нині зберігають певну самоідентичність в Угорщині, приблизно 10% угорців вважають себе секеями (*Балабушевич Т.А.* Етнічні процеси у Центрально-Східній Європі X–XV ст. // Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – К., 2001. – Т.19: Історичні науки. – С.22).

27. “Карл Великий”. Карл I Великий, імператор франків у 768–814 рр.
28. “Піпіна”. Піпін Короткий, засновник династії Каролінгів, правитель Франкської імперії, що панував у 751–768 рр.
29. “Токсіс”. Мається на увазі Такшонь, правитель Угорщини в 947–970 рр.
30. Слово “szpaga” перекладається з польської як “шпага”, але в даному разі воно наврад чи підходить.
31. “Гейза”. Геца, князь Угорщини у 970–997 рр.
32. “Щепан”. Іштван I Святий, король Угорщини у 997–1001 рр.
33. “папи Бенедикта”. Важко сказати, хто конкретно з римських пап мається тут на увазі: Бенедикт V (964–966), Бенедикт VI (973–974) чи Бенедикт VII (974–983).
34. “Мешка”. Йдеться про польського князя Мешка I (Мечислава), що панував у 960–992 рр.
35. “Петро”. Петро, король Угорщини в 1038–1041 та 1044–1046 рр.
36. “Альбу”. Йдеться про Шамуеля Абу, правителя Угорщини в 1041–1044 рр.
37. “Генриха”. Генрих III, німецький король в 1039–1056 рр., імператор – з 1046 р.
38. “Андрій”. Андрій I (Ендре, Андраш), король Угорщини в 1046–1060 рр.
39. “Белу”. Бела I, король Угорщини в 1060–1063 рр.
40. “Саломон”. Шаломон, король Угорщини в 1063–1074 рр.
41. “Гейза”. Геца I, король Угорщини в 1074–1077 рр.
42. “Владислав”. Ласло I Святий, король Угорщини в 1077–1095 рр.
43. “Коломан”. Кальман Книжник, король Угорщини в 1095–1116 рр.
44. “Стефана Другого”. Іштван II, король Угорщини в 1116–1131 рр.
45. “Бела”. Бела II Сліпий, король Угорщини в 1131–1141 рр.
46. “Гейза Третій”. Геца III, король Угорщини в 1141–1162 рр.
47. Очевидно, слід мати на увазі французького короля Людовика VII Молодшого, який панував в 1137–1180 рр. Важко сказати, чому Гваньїні називає його імператором.
48. “Стефан III”. Іштван III, король Угорщини в 1168–1172 рр.
49. “дядька Владислава”. Йдеться про Ласло II, який був претендентом на угорську корону в 1162–1163 рр. Крім того, претендентом на престол в 1163 р. виступав також Іштван IV.
50. “Бела”. Бела III, король Угорщини в 1172–1196 рр.
51. “Емерікус”. Імре, король Угорщини в 1196–1204 рр.
52. “Владислав”. Ласло III, король Угорщини в 1204–1205 рр.
53. “Андрій Другий”. Андрій II, король Угорщини в 1205–1235 рр.
54. “Бела IV”. Бела IV, король Угорщини в 1235–1270 рр.
55. “Болеслава Сором’язливого”. Мається на увазі польський король Болеслав V Сором’язливий, що панував у 1243–1279 рр.
56. “Фридриха”. Фридрих II Хоробрий, австрійський правитель в 1230–1246 рр.
57. “Стефан IV”. Насправді Іштван V, угорський король в 1170–1172 рр.
58. “Отокара”. Йдеться про Пржемысла II Отакара, правителя Чехії в 1253–1278 рр.
59. “Владислав III”. Ласло IV Кун (Толовець), король Угорщини в 1272–1290 рр.
60. “Андрій III”. Андрій III, король Угорщини в 1290–1301 рр.
61. “Карла Малого”. Карл I Роберт, король Угорщини в 1301–1342 рр., засновник Анжуйської династії (1301–1387 рр.).
62. “Людовик”. Мова йде про Людовика (Лайоша) I Великого, короля Угорщини в 1342–1382 рр.
63. “дядька Казимира”. Йдеться про Казимира III Великого, польського короля в 1342–1370 рр.
64. “Ядвіга”. Дочка угорського короля Людовика (Лайоша) I Великого, королева Польщі в 1384–1386 рр., пізніше (1386–1399 рр.) – співправительниця разом зі своїм чоловіком Владиславом Ягайлом.

65. “Ягайло”. Ягайло – великий князь литовський, який у 1385 р. уклав Кревську унію про об'єднання Польщі й Великого князівства Литовського, охрестився під іменем Владислава. Внаслідок династійного шлюбу з Ядвігою став правителем Польсько-Литовської держави в 1386–1434 рр. (за життя своєї дружини Ядвіги був її співправителем). Започаткував польську королівську династію Ягайлонів (1386–1572 рр.).
66. “Марією”. Марія, королева Угорщини в 1382–1387 рр.
67. “Зигмунт”. Мається на увазі Жигмонд (Сигизмунд), король Угорщини в 1387–1437 рр., представник Люксембурзької династії.
68. У Гваньїні дата помилкова. Див. прим. 62.
69. “Альбрехт”. Йдеться про Альбрехта II з династії Габсбургів, короля Угорщини в 1437–1439 рр.
70. “Владислав”. Уласло I (Владислав) з династії Ягайлонів, король Угорщини в 1440–1444 рр. Одночасно був королем Польсько-Литовської держави як Владислав III Варненчик (1434–1444).
71. “Яна Гуняді”. Янош Гуняді – національний герой Угорщини, що уславився своєю боротьбою проти турків. Батько короля Угорщини Матіаша Гуняді.
72. “Амурат”. Мурад II, турецький султан у 1421–1443 і 1446–1451 рр.
73. “Матіаша”. Матіаш Гуняді, король Угорщини у 1458–1490 рр.
74. “коло Варни”. Під час битви під Варною 10 листопада 1444 р. християнські війська на чолі з польсько-угорським королем Владиславом (Ласло) Варненчиком зазнали тяжкої поразки від військ Османської імперії. Король Владислав загинув, а ця потужна спроба визволити Балкани від турецького панування виявилася невдалою.
75. “Магомет”. Мухамед (Мехмед) II Фатих (Завойвник), турецький султан у 1444–1446, 1451–1481 рр.
76. “Ладислав, син Альбрехта”. Ласло V, король Угорщини в 1444–1457 рр.
77. “з імператором Фридрихом”. Фридрих III Габсбург, німецький король у 1440–1493 рр., імператор з 1452 р.
78. “Стефана Боснійського”. Йдеться про короля Боснії Стефана (Стелана) II з династії Котроманичів, що панував у 1461–1463 рр. У 1463 р. Боснія була загарбана Османською імперією.
79. “чеський король Владислав”. Мається на увазі чеський король Владислав II Ягайлон (панував у Чехії в 1471–1516 рр.), відомий також як угорський король Ласло I (панував в Угорщині в 1490–1516 рр.).
80. “польського короля Казимира”. Батьком Владислава (Ласло) справді був польський король Казимир IV Ягайлончик, що панував у 1447–1492 рр.
81. “Фердинанда”. Фердинанд I Габсбург, з 1526 р. чеський і угорський король, у 1556–1564 рр. австрійський імператор.
82. “Максиміліан”. Максиміліан I Габсбург, німецький імператор у 1493–1501 рр.
83. “Ольбрахт”. Ян-Ольбрахт, польський король у 1492–1501 рр.
84. “Людовик”. Людовик (Лайош) II Ягайлон, король Угорщини в 1516–1526 рр.
85. “під Могачем”. Мається на увазі трагічна для угорців битва під Могачем (1526 р.), внаслідок якої вони зазнали тяжкої поразки від турецьких військ. Після цього Угорщина розкололася на Східну й Західну (Східна була в залежності від Османської імперії, а Західна – від Австрійської).
86. “Януш”. Мається на увазі Янош I Заполя, князь Трансильванії (Семигороду) в 1538–1540 рр.
87. “Яна Зигмунта”. Янош Жигмонт, князь Трансильванії в 1542–1552 рр.
88. “Максиміліана, сина... Фердинанда”. Максиміліан II, німецький імператор у 1564–1576 рр., син Фердинанда I.
89. “сину Рудольфу”. Рудольф II, німецький імператор у 1576–1612 рр.

90. “Зигмунд III”. Йдеться про короля Речі Посполитої Зигмунта III, що панував у 1587–1632 рр.

91. “Мурат”. Мурад III, турецький султан у 1574–1595 рр.

92. “Матіасу”. Матіаш Габсбург, правитель Австрії (Австрійська лінія) в 1612–1619 рр.

93. “Магомет”. Мухамед (Мехмед) III, турецький султан в 1595–1603 рр.

94. “Року 1559 султан Магомет”. Тут, очевидно, друкарська помилка, бо в цей час (1520–1566 рр.) у Туреччині ще панував Сулейман Кануні. Має бути 1595 р.